

С.М. Концеба, канд. екон. наук
Уманський національний університет садівництва

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА НАСІННЯ СОНЯШНИКУ В РЕГІОНІ

Постановка проблеми. Соняшник, поряд із іншими олійними культурами, складає основу аграрної економіки України. Виробництво насіння цієї культури не тільки забезпечує внутрішні потреби країни, але й завжди було головним чинником формування експортного потенціалу вітчизняного агропромислового комплексу. Розширення площ під соняшником понад науково обґрунтовані норми призводить до виснаження ґрунтів, втрати їх родючості, негативно впливає на урожайність культур, що вирощуються після такого попередника. Тому виникає потреба в пошуках інших шляхів підвищення ефективності виробництва насіння цієї культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням теоретичних і практичних аспектів підвищення ефективності виробництва насіння соняшнику займаються багато науковців, зокрема вітчизняні вчені-економісти: В.Г. Андрійчук, В.І. Бойко, О.В. Воронянська, П.І. Гайдуцький, М.В. Гладій, О.Д. Гудзинський, Ю.В. Домашенко, Л.Я. Євчук, О.В. Крисальний, І.І. Лукінов, П.М. Макаренко, П.Т. Саблук, В.С. Уланчук, М.Й. Хорунжий, Л.Г. Чернюк, О.М. Шпичак, О.Г. Шайко та інші науковці. Проте недостатньо вивченими залишаються проблеми розвитку виробництва насіння цієї культур на регіональному рівні. У цьому аспекті особливо великої уваги заслуговує проблема всебічного вивчення стану і наукового обґрунтування напрямів підвищення ефективності виробництва насіння соняшнику.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є висвітлення сучасного стану розвитку виробництва насіння соняшнику та його економічної ефективності, пошук шляхів її підвищення на регіональному рівні.

Матеріали і методи дослідження. Інформаційною базою даного дослідження стали матеріали Державної служби статистики України, Головного управління статистики у Черкаській області та міжнародних статистичних організацій. Методи досліджень, що використані в ході написання статті, ґрунтуються на діалектичному та комплексному підході до вивчення економічних явищ. У процесі дослідження використані такі

методи: абстрактно-логічний, порівняння, розрахунково-конструктивний, а також статистичні методи: індексний аналіз, укрупнення інтервалів тощо

Основний матеріал. Україна займає одне з провідних місць серед соняшникосіючих держав, виробляючи щорічно понад 20 % насіння соняшнику у світі. У 2010-2011 м.р. українськими товаровиробниками зібрано 22,0 % світового обсягу цієї культури. Крім того, Україна у 2010 р. вийшла на друге місце за площами посівів соняшнику в світі та займає третє за площами посівів ріпаку в Європі [3]. Черкащина займає одне із провідних місць у виробництві насіння соняшнику в Україні (табл. 1). У 2012 р. урожайність цієї культури в Черкаській області була найвищою серед інших областей країни.

Виробництво насіння соняшнику в Україні у 2012 р. зросло в порівнянні з 2008 р. на 28,5 % і становило 8387,0 тис. т. Темпи росту валового збору цієї культури в усіх категоріях господарств в Черкаській області більші, ніж в Україні на 28,2 в.п. Основним виробником насіння соняшнику в регіоні є сільськогосподарські підприємства. Їх частка у 2012 р. у валовому зборі становить 81,9 %, що 1,5 в.п. менше, ніж у 2008 р. Це, насамперед, пов'язано із збільшенням виробництва насіння соняшнику фермерськими господарствами.

Аналіз змін валового збору насіння соняшнику у 2008-2012 рр. в сільськогосподарських підприємствах з використанням індексного методу дав наступні результати: валовий збір соняшнику збільшився на 1069,2 тис. ц за рахунок збільшення площі на 214,1 тис. ц та за рахунок збільшення урожайності збільшення валового збору становить 855,1 тис. ц. Отже, в регіоні при виробництві насіння соняшнику інтенсивний метод господарювання домінує над екстенсивним.

1. Місце сільськогосподарських підприємств Черкаської області у виробництві насіння соняшнику

Показник	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2012 р. до 2008 р.	
						+; -	%
Україна, усі категорії господарств							
Зібрана площа, тис. га	4279,0	4193,0	4526,0	4717,0	5082,0	803,0	118,8
Валовий збір, тис. т	6526,0	6364,0	6772,0	8671,0	8387,0	1861,0	128,5
Урожайність, ц/га	15,3	15,2	15,0	18,4	16,5	1,2	107,8
Черкаська область, усі категорії господарств							
Зібрана площа,	123,1	134,5	145,2	157,8	139,9	16,8	113,6

тис. га							
Валовий збір, тис. ц	2381,0	3065,0	3032,0	3485,0	3730,0	1349,0	156,7
Урожайність, ц/га	19,3	22,8	20,9	22,1	26,7	7,4	138,3
Черкаська область, сільськогосподарські підприємства							
Зібрана площа, га	95588,0	101782,0	109285,0	119688,0	105880,0	10292,0	110,8
Валовий збір, тис. ц	1985,4	2458,3	2430,7	2795,3	3054,6	1069,2	153,9
Урожайність, ц/га	20,8	24,2	22,2	23,4	28,9	8,1	138,9

Джерело: Статистичний щорічник України за 2012 рік / за ред. О.Г. Осауленка. – К.: Головне управління статистики України, 2013. – 552 с.; Статистичний щорічник Черкаської області за 2012 рік / за ред. В.П. Приймак. – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області, 2013. – 517 с.; Бюлетень про фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств за 2008, 2009, 2010, 2011, 2012 роки / [ред. В.П. Приймак]. – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області.

Дослідження структури площ, з яких зібрано урожай соняшнику та динаміки їх питомої ваги в загальній структурі зібраних площ технічних культур наведено у табл. 2.

2. Склад і структура зібраних площ технічних культур у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області

Сільськогосподарські культури	2008 р.		2009 р.		2010 р.		2011 р.		2012 р.	
	га	%	га	%	га	%	га	%	га	%
Технічні культури	241424,0	100,0	196796,0	100,0	240411,0	100,0	245049,0	100,0	255060,0	100,0
в т.ч. соняшник	95588,0	39,6	101782,0	51,7	109285,0	45,5	119688,0	48,8	105880,0	41,5
соя	36626,0	15,2	35725,0	18,2	62474,0	26,0	60137,0	24,5	82049,0	32,2
цукрові буряки (фабричні)	23670,0	9,8	16114,0	8,2	34100,0	14,2	35889,0	14,6	29642,0	11,6
ріпак озимий	83249,0	34,5	38267,0	19,4	30904,0	12,8	25778,0	10,6	35404,0	13,9
ріпак ярий	2291,0	0,9	4908,0	2,5	3648,0	1,5	3557,0	1,5	2085,0	0,8

Джерело: розраховано з використанням: Бюлетень про фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств за 2008, 2009, 2010, 2011, 2012 роки / [ред. В.П. Приймак]. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області.

В регіоні прослідковується чітка тенденція щодо зростання зібраних площ технічних культур. Так у 2012 р. зібрана площа соняшнику в порівнянні з 2008 р. зросла на 10,8 %, сої – на 124,0 %, цукрових буряків – на 25,2 %, зменшилась зібрана площа озимого та ярого ріпаку. В структурі зібраних площ варто відмітити зростання частки сої на 17,0 в.п. та соняшнику на 1,9 в.п. Найбільша частка площі, з якої зібрано урожай соняшнику була в 2009 р. – 51,7 %. Площі вирощування технічних культур у 2012 р. в загальній структурі посівів становили 30,7 %, що перевищує науково рекомендовані норми (30,0 %), які викладені в Методичних рекомендаціях щодо оптимального співвідношення сільськогосподарських культур у сівозмінах різних ґрунтово-кліматичних зон України [2]. Отже, подальше збільшення посівних площ окремих технічних культур можливе, тільки за рахунок зменшення площ вирощування інших технічних культур. За таких умов головним завданням збільшення економічної ефективності виробництва насіння соняшнику є підвищення урожайності цієї культури.

За методом укрупнення інтервалів виявлено, що за період 2008-2012 рр. в області урожайність соняшника зростала в середньому на 1,54 ц/га (табл. 3).

3. Динаміка основних виробничих показників вирощування соняшника в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області

Роки	Урожайність, ц/га	Виробничі затрати, грн			
		на 1ц		на 1га	
		всього	в т.ч. оплата праці	всього	в т.ч. оплата праці
2008	20,8	106,87	8,61	2219,67	178,76
2009	24,2	114,21	8,15	2758,53	196,96
2010	22,2	159,67	10,59	3551,41	235,60
2011	23,4	181,48	11,57	4238,50	270,29
2012	28,9	204,86	11,95	5910,13	344,86

Джерело: розраховано з використанням: Бюлетень про фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств за 2008, 2009, 2010, 2011, 2012 роки / [ред. В.П. Приймак]. – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області.

Збільшення урожайності з 20,8 ц/га до 28,9 ц/га або на 8,1 ц/га відбулося при зростанні виробничих витрат на 1 ц продукції на 91,7 %. Зросли виробничі затрати в розрахунку на 1 га на 3690,47 грн, що

становить 166,3 %. Отже, відмічається загальне збільшення урожайності соняшнику, при цьому значними темпами зростають виробничі витрати на вирощування цієї олійної культури. Основними завданнями розвитку виробництва насіння соняшнику має стати збільшення рівня урожайності при зменшенні прямих виробничих витрат на одиницю продукції і на одиницю площі.

Так, у кращих підприємствах за економічно обґрунтованого і комплексного використання засобів інтенсифікації спостерігається закономірне зростання урожайності більш високими темпами порівняно з витратами, зниження собівартості продукції, підвищується рівень рентабельності. Зокрема, в ФГ «Ладіс» Монастирищенського району завдяки використанню якісного насінневого матеріалу, внесенню мінеральних добрив та дотриманню технології у 2011 р. на площі 290 га зібрали по 58,1 ц/га. При цьому повна собівартість 1 ц становила 153,23 грн. Завдяки цьому рівень рентабельності вирощування соняшника в цьому підприємстві досягнув 129,0 %.

Більш ґрунтовний аналіз структури витрат на виробництво насіння соняшнику показав, що протягом 2008–2012 рр. питома вага прямих матеріальних витрат (витрати на насіння, добрива, паливо тощо) практично зменшилась на 4,1 в.п.: у 2008 р. – 70,2 %, у 2012 р. – 66,0 % (табл. 4). При цьому зменшилась питома вага таких важливих статей витрат як витрати на насіння та добрива – на 3,0 в.п. та 0,3 в.п. відповідно. Поряд з тим зростає частка інших прямих витрат (21,8 % у 2008 р., 28,1 % у 2012 р.), зокрема значними темпами зростає частка інших прямих загальновиробничих витрат – на 6,2 в.п. Саме зменшення цієї статті затрат на виробництво насіння соняшнику має стати основою зменшення собівартості виробництва в цілому. Розрахунки показують, що при зменшенні загальновиробничих витрат на 1,0% прибуток в розрахунку на 1 га зібраної площі зростає на 0,2 %, а рівень рентабельності на 0,42 в.п.

4. Динаміка структури витрат на виробництво насіння олійних культур в Черкаській області, %

Статті витрат	Витрати на 1 га, грн		Питома вага витрат, %		Зміна (+,-) окремих статей витрат	
	2008 р.	2012 р.	2008 р.	2012 р.	грн	в.п.
Оплата праці	178,76	344,86	8,1	5,8	166,1	-2,2
Прямі матеріальні витрати	1557,35	3903,21	70,2	66,0	2345,9	-4,1

з них: насіння	336,09	719,23	15,1	12,2	383,1	-3,0
добрива	348,27	907,67	15,7	15,4	559,4	-0,3
пальне	285,37	733,65	12,9	12,4	448,3	-0,4
послуги сторонніх організацій	320,10	643,83	14,4	10,9	323,7	-3,5
решта матеріальних витрат	267,52	898,83	12,1	15,2	631,3	3,2
Інші прямі витрати	483,56	1662,07	21,8	28,1	1178,5	6,3
з них: амортизація необоротних активів	104,74	268,50	4,7	4,5	163,8	-0,2
відрахування на соціальні заходи	41,75	129,97	1,9	2,2	88,2	0,3
решта інших прямих загальновиробничих витрат	337,06	1263,60	15,2	21,4	926,5	6,2
Разом	2219,67	5910,13	100,0	100,0	3690,5	0,0

Джерело: розраховано з використанням: Бюлетень про фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств за 2008, 2009, 2010, 2011, 2012 роки / [ред. В.П. Приймак]. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області.

У 2012 р. значною є частка витрат на оплату робіт та послуг сторонніх організацій – 10,9 %. Поряд з тим зменшується частка витрат на оплату праці працівникам (на 2,2 в.п. протягом періоду, що досліджувався). Використання орендної техніки і залучених працівників сторонніх організацій дає можливість зменшувати виробничі витрати, однак при цьому зменшуються витрати на оплату праці власним працівникам, що, в свою чергу, породжує погіршення соціального становища на селі.

За період, що досліджувався виробництво насіння соняшнику залишається прибутковою галуззю (табл. 5).

5. Економічні показники ефективності вирощування технічних культур в Черкаській області

Показник	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2012 р. до 2008 р. (+;-)
Кількість господарств, од	325,0	357,0	359,0	339,0	361,0	36,0

в тому числі, які одержали збитки, од	135,0	48,0	31,0	38,0	30,0	-105,0
У розрахунку на 1 га зібраної площі, грн:						
чистий дохід	1817,73	5054,83	7404,72	6410,55	11809,37	9991,6
прибуток	162,86	1576,41	3027,49	2294,31	4078,29	3915,4
виробничі витрати	1654,86	3478,43	4377,23	4116,24	7731,08	6076,2
валової продукції в цінах 2010 р.	5903,25	6864,54	6321,28	6637,81	8199,44	2296,2
додана вартість	341,62	1773,37	3263,09	2564,60	4423,15	4081,5
У розрахунку на 1 ц продукції, грн:						
ціна реалізації	132,60	194,83	328,41	342,53	387,00	254,4
виробнича собівартість	106,87	114,21	159,67	181,48	204,86	98,0
собівартість реалізованої продукції	120,72	134,07	194,14	219,94	253,35	132,6
прибуток	11,88	60,76	134,27	122,59	133,65	121,8
додана вартість	16,45	73,42	146,71	109,81	153,32	136,9
Рівень товарності, %	66,0	107,4	101,4	80,1	105,8	39,8 в.п.
Рівень рентабельності, %	9,8	45,3	69,2	55,7	52,8	42,9 в.п.

Джерело: розраховано з використанням: Бюлетень про фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств за 2008, 2009, 2010, 2011, 2012 роки / [ред. В.П. Приймак]. – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області.

Зокрема, у 2012 р. сільськогосподарські виробники області від реалізації насіння соняшника одержали на 1 га посіву 4078,29 грн. прибутку при рівні рентабельності 52,8 %. Рівень рентабельності виробництва насіння соняшника майже протягом 2009–2012 рр. перевищує 45,0 %, що дає підстави стверджувати про відносно стабільний стан галузі та перспективи подальшого розвитку (табл. 2).

Основою формування будь-якого продуктового ринку, в тому числі

соняшника, є конкурентоспроможна пропозиція. За досліджуваний період прослідковується тенденція збільшення кількості операторів ринку сої. Якщо у 2008 р. реалізували насіння соняшнику 325 сільськогосподарських підприємств, з них 41,5 % отримали від реалізації збиток, то у 2012 р. – 361 підприємство, з яких 8,3 % отримали збиток.. Вигідність вирощування соняшнику, відсутність проблем зі збутом продукції приваблює все ширше коло сільськогосподарських підприємств.

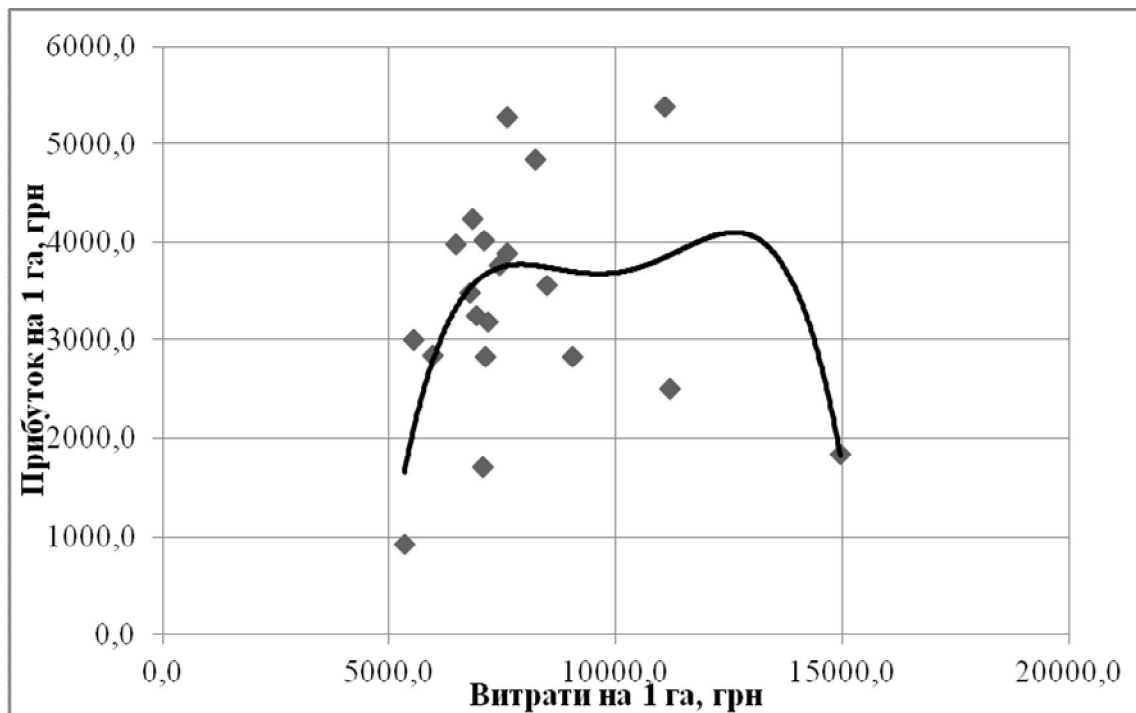
Зниження рівня рентабельності виробництва соняшника у 2010–2012 рр. спричинене випередженням темпу зростання собівартості порівняно із підвищенням ціни. Так, за цей період ціна реалізації зросла на 17,8 %, а собівартість – на 30,5 %. Тому головним стратегічним завданням сільськогосподарських товаровиробників має стати пошук внутрішніх резервів підвищення ефективності виробництва насамперед за рахунок зниження собівартості продукції. При цьому слід враховувати, що зниження рівня затрат у всьому технологічному процесі є запорукою прибутковості сільськогосподарських підприємств, але за умови, що таке зниження не є порушенням технологічного процесу.

Для встановлення оптимального розміру граничних витрат на виробництво соняшника було ранжовано по 361 підприємствах ряд витрат з розрахунку на 1 га зібраної площі. В подальшому було виділено 20 груп і для них розраховано середні значення витрат та прибутку на 1 га.

Залежність отриманого прибутку від рівня витрат на 1 га соняшника в сільськогосподарських підприємствах описує крива, рівняння якої має вигляд:

$$y = -61989 + 27,61x - 0,0043x^2 + 3 \cdot 10^{-7}x^3 - 7 \cdot 10^{-12}x^4 \text{ (рисунок).}$$

Лінія поліному показує, що при зростанні витрат на 1 га посіву до 7500,0 грн їх окупність різко збільшується (підприємства виконують мінімальну кількість технологічних операцій, як правило посів та збирання, і урожай формується виключно за рахунок сприятливих погодних умов та природної родючості ґрунту).

Залежність прибутку від витрат на 1 га при виробництві насіння соняшника в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області

При витратах від 7500,0 до 10000,0 грн прибуток в розрахунку на 1 га скорочується. Це пов'язано з виконанням основних технологічних операцій по вирощуванню культури та догляду за посівами.

Починаючи з рівня витрат вище 10000,0 грн на 1 га до 14000,0 грн додаткові затрати (це як правило, використання якісного посівного матеріалу, застосування засобів стимулювання росту, внесення мінеральних добрив, використання гербіцидів, пестицидів) забезпечують підвищення рівня прибутковості насіння соняшника, а збільшення витрат на 1000,0 грн зумовлює додаткове збільшення прибутку на 250,0 грн, тобто окупність таких затрат становить близько 25,0 %.

При рівні витрат на 1 га посіву понад 14000,0 грн ефективність додаткових вкладень починає різко знижуватись, рівень прибутку на 1 га зменшується.

Необхідність підвищення економічної ефективності виробництва соняшника висуває в якості першочергових завдань здійснення цілого комплексу заходів: від вибору оптимального для даних природо-кліматичних умов сорту, впровадження ресурсозберігаючих технологій, максимальне використання сприятливих та нівелювання впливу несприятливих погодних умов, вибір ефективних систем машин, технологій, удосконалення організації праці. Без комплексного підходу

кожний окремо взятий елемент не дасть очікуваного ефекту.

Висновки. Оскільки подальше збільшення посівних площ окремих технічних культур можливе, тільки за рахунок зменшення площ вирощування інших технічних культур, а суттєво вплинути на ціну реалізації насіння підприємства не можуть, то головним завданням підвищення економічної ефективності виробництва насіння соняшнику є підвищення урожайності цієї культури та зменшення собівартості. Дослідження показують, що починаючи з рівня витрат вище 10000,0 грн на 1 га до 14000,0 грн. забезпечують підвищення рівня прибутковості насіння соняшника, а збільшення витрат на 1000,0 грн зумовлює додаткове збільшення прибутку на 250,0 грн, тобто окупність таких затрат становить близько 25,0 %. Іншим шляхом підвищення прибутковості виробництва насіння соняшнику є зменшення загальновиробничих витрат на вирощування цієї культури, що має стати основою зменшення собівартості виробництва в цілому. Розрахунки показують, що при зменшенні загальновиробничих витрат на 1,0 % прибуток в розрахунку на 1 га зібраної площі зростає на 0,2 %, а рівень рентабельності на 0,42 в.п.

Таким чином, контроль за витратами створить основу для підвищення урожайності, зниження собівартості та підвищення економічної ефективності виробництва насіння соняшнику в регіоні, що створить умови стабільного розвитку аграрного виробництва.

Бібліографічний список: 1. Бюлетень про фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств за 2008, 2009, 2010, 2011, 2012 роки / [ред. В.П. Приймак]. – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області. 2. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо оптимального співвідношення сільськогосподарських культур у сівозмінах різних ґрунтово-кліматичних зон України [Електронний ресурс] // Приватний практик: інформ.-правовий довід. – 1-електрон. опт. диск. – Систем. вимоги: Windows 98/ME/NT 4.0/2000/XP/Vista. 3. Статистична інформація Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://faostat.fao.org>. 4. Статистичний щорічник України за 2012 рік / за ред. О.Г. Осауленка. – К.: Головне управління статистики України, 2013. – 552 с. 5. Статистичний щорічник Черкаської області за 2012 рік / за ред. В.П. Приймак. – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області, 2013. – 517 с.

Концеба С.М. Пути повышения эффективности производства семян подсолнечника в регионе. В статье проанализирована

эффективность производства семян подсолнечника в сельскохозяйственных предприятиях Черкасской области. Выявлено влияние факторов на изменение прибыли от реализации семян подсолнечника.

Kontseba S. Ways to increase the efficiency of the production of sunflower seeds in the region. The efficiency of sunflower seeds production in agricultural enterprises of Cherkassy region is analyzed in this paper. Influence of factors on the change in profits from the sale of sunflower seeds is detected.